

Наталія ПОПЛАВСЬКА

ПОЛЕМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІПАТІЯ ПОТІЯ І ВОЛИНЬ

Іпатій Потій, один з фундаторів української полемічної прози кінця XVI – поч. XVII ст., провідний діяч Брестської унії, згодом уніатський митрополит Києва, і сьогодні приваблює передусім тих, хто прагне до усунення деформацій, яким піддавалося в недавні часи все, пов'язане з церковною унією в Україні. Насамперед, зацікавлення викликає соціально-біографічний аспект [1]. Останнім часом і літературознавці намагаються ґрунтовно досліджувати його творчість.

Глибшому вивченню творчого доробку Іпатія Потія в контексті української полемічної прози кінця XVI – поч. XVII ст., яка мала у свій час широкий резонанс, сприяють переконливі думки й оцінки Івана Франка, що акумульовано у студії “Життя й літературна діяльність Іпатія Потія”, у якій полеміст постає “творцем великого культурного діла” [2]. Правда, до появи цієї праці він був схильний тлумачити Іпатія Потія, наприклад, у “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1980 р.” “заможним паном”, що “з протестанта зробився католиком, потім прийняв православ'є, аби стати православним єпископом, і закінчив своє життя уніатським митрополитом” [3]. А в “Історії української літератури. Частина перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського”, говорячи про причини появи полеміки та її найяскравіших представників, зазначив, що “полеміка Потія в справах догматичних зовсім слабка і поверхова” [4]. Прикметно, що тільки-но почавши розмову у “Нарисі історії української руської літератури до 1980 р.” про “полеміку про унію”, наголосив, що “час від кінця XVI віку зазначився в нашому письменстві цілим рядом визначних творців, яких головною темою була унія” [5]. І. Франко одразу ж згадає Потія як “захисника” унії. “В обороні тої унії, – зазначає вчений, – він написав цілий ряд учених трактатів, полемізуючи не тільки теологічними доказами, але далеко частіше приватними листами та фактами з приватного життя, якими старався компрометувати своїх противників” [6]. Усвідомлюючи особливе значення Іпатія Потія у розвитку літературної полеміки, не применшуючи його таланту, Франко не зовсім коректно відгукувався про його погляди на унію, але відносить його до тих прихильників церковної згоди, котрі “хоча не до своїх звиклых пастыррей, Але до иных, видячи справу добрую и порядок лѣпшій” [7].

Зваживши на усі відомі публікації про полеміста (Льва Кішки,

М.Трипольського, К.Студинського та ін.), І.Франко виписав релігійно-політичний портрет Іпатія Потія і дійшов висновку, що це робити було нелегко через неоднозначність трактування його життя, а також і через те, що з обох таборів (прихильників і опонентів) “мало зроблено для глибокого розуміння сеї визначної особи”. Критично оцінює ці праці, зазначаючи, що дослідники “преспокійно переписували фактичні відомості про Потія один від другого, зовсім не дбаючи про критичне їх справдження, а часто до старих помилок додаючи нові” [8]. У цьому аспекті згадуються студії польських учених Вишневського, Мацейовського, Гарасевича. Закинуто докір проф. О.Огоновському за “цілковиту мовчанку про І.Потія в його “Історії руської літератури”, за те, що він не міг належно оцінити його роль та “визначне становище” в історії не тільки польського письменства, а й руського”.

І.Франко навіть висловив сподівання на видання творів полеміста. Не відкидаючи різних документальних свідчень про його життя з його приватних листів та з праць його сучасників, вчений подав наукову модель біографії полеміста, намагався з’ясувати, що вплинуло на формування поглядів ревного захисника унії, які сімейні обставини спонукали цьому. Іпатій Потій, за твердженням вченого, народився у родині Льва Потія, підскарбця і писаря Великого князівства Литовського, та його дружини Анни Лошанки або Случанки в 1641 році у с.Рожанці. У хрещенні йому дали ім’я Адам. Початкову освіту отримав у Несвіжі в школі князя Миколи Радзівіла, яка у XVI столітті була одним із центрів, де гуртувалися публіцисти реформаційного спрямування, що писали латинською, польською і старобілоруською мовами. Великий вплив на подальше життя його мав Коммендоній, кардинал, папський нунцій, який приїхав до Польщі 1569 р. Деякий час Потій був з ним у “дуже близьких зносинах”, супроводжував його у поїзді по українських землях. У цих свідченнях І.Франко покликається на біографа полеміста Л.Кишку. Деякі сумніви у нього є щодо одруження полеміста: коли це сталося і де. Але впевнено наголошує, що воно вплинуло на його перехід з кальвінізму до православ’я, оскільки його дружиною була православна княжна Анна Острожецька, а також на близькі взаємини із Костянтином Острозьким, багатим і впливовим магнатом, одним із провідних діячів православного табору, князем Скумином Тишкевичем.

У полемічний діалог з православними він вступив у 1595 році твором “Унія, альбо выкладъ преднейшихъ... с Костелом Рымскимъ”, що був спрямований чи не найбільше проти його опонентів з Острога. Правда, цей твір вийшов без зазначення автора. Однак учені не мають жодного сумніву, що її творцем був Іпатій Потій. Основою такого безапеляційного твердження було те, що у присвяті Федору Скумину

автор називає себе “здавна знайомим слугою” свого мецената. Дійсно, у нього були дружні відносини зі Скумином. Другим доказом у зверненні до читача є улюблена думка Іпатія Потія, яка повторюється і в інших його творах, що він веде люд не до нової віри, а до тієї колишньої єдності з римським костьолом, в якій перебували його предки: “І не жаль би нам було терпіти ту кривду, якби вели людей до чогось нового й досі не чуваного! Але ж ми ведемо своїх до тієї давньої згоди, яка була спочатку за часів з’єднання” [9].

“Унія” має традиційну для тогочасної полеміки структуру. Складається із передмови, у якій є посвята Федору Скумину-Тишкевичу і звернення до читачів, та п’яти частин (актикулів), в яких аргументовано намагається доказати своє розуміння п’яти найголовніших актикулів, що, на думку полеміста, перешкоджають згоді між католиками і православними: про походження Святого Духа, про чистилище, про первенство папи Римського, про новий григоріанський календар, про антихриста. У “Передмові” Потій пояснює, що він хоче докластися своїм твором до зміцнення єдності і присвячує його “своєму милостивому панові як особливій прикрасі нашого народу”. Просячи прийняти посвяту, він закликає Скумина, щоб той був захисником святої згоди та своїм прикладом закликав до цього інших. Полеміст, шануючи заслуги предків Скумина, просить зробити так, щоб руський народ (“наша кров”) покинув чвари і непотрібну впертість щодо унії. Звісно, що Іпатій Потій добре розумів, що для впровадження своїх ідей йому буде необхідна допомога з боку впливових світських осіб у таборі православних. Саме таким вважався перед унією у Бресті Скумин-Тишкевич, якого, подібно до князя Острозького, називали “стовпом церкви”, “церковним оком”. Дуже часто Скумин допомагав у найважливіших справах православної церкви.

Не менш важливим у “Передмові” є звернення до читача, яке традиційно має “двоголосу” форму, що зумовлена комунікативною позицією автора, який дбає про свого реципієнта. Полеміст, немовби розмовляючи із уявним співбесідником, намагається переконливо вести свою партію, в якій поєднуються прямі запитання і відповіді, аргументи і контраргументи. Така авторська позиція об’єднує твір із іншими зразками полемічної прози. Потій звертається до конкретного православного читача у формі другої особи однини з метою переконати його у простоті свого бажання: “Але щоб ти не говорив, що йду за Римською Церквою, доводжу римським докторам, мало не весь твір доводжу грецькими отцями; щоб ти, православний руський народ, віру не нам, а своїм учителям святої Східної Церкви, дав. Щоб, прочитавши, ти не сказав, що (не знаєш) скільки тих артикулів, щодо яких з римлянами не погоджуємося!” [10]. Перші три артикули, “Унії” Іпатія Потія “Про походження Духа Святого”. “Про

чистилище”, “Про зверхність єпископа Римського” є дещо компліативними, бо автор переважно послуговується працею Роберта Белларміна “Disputationum... de controversiis...”, перекладаючи звідти у такому ж порядку свідчення отців грецької церкви про задекларовані у назвах проблеми. У першому артикулі полеміст через свідчення п’ятнадцяти отців східної церкви, яких називає поіменно (Григорій Чудотворець, Афанасій Олександрійський, Василій Великий, Григорій Нисський, Григорій Назіанський, Іоанн Златоустий та ін.), доказує позицію католиків про походження Духа Святого. Таку структуру має і наступний артикул “Про чистилище, про яке також наші сперечаються”. На доказ, що й грецькі отці вірили у чистилище, Потій наводить думку Іоанна Великого, Григорія Двоєслова. А вкінці артикула зазначає, що міг би так само навести слова католицьких отців, але не робить цього, “щоб не сказали, що доводжу латинськими докторами”. Після цього іронічно зауважує: “Бо досить і тих, котрих тут згадав. Хіба б хто був сліпий і без розуму, хто б цього не бачив!”. У Третьому артикулі “Про зверхність єпископа римського...” Потій доводить фактом, що на перших семи загальних синодах перше місце займали римські єпископи або їх делегати, про що свідчать у своїх працях грецькі отці Ігнатій Блаженний, Іриней, Спіфаній, Василь Великий, Іоанн Златоуст та ін. У тлумачення цих свідчень Потій, як і у попередніх артикулах, йде дослівно за Белларміном. У четвертому артикулі полеміст стає в позицію ревного охоронця календарної реформи. П’ятий артикул “Про антихриста” є найдосконалішим в літературному плані. Уже в “Передмові до читача” Потій зазначав, що православні відлякують людей від унії тим, що називають папу антихристом, про що їх намовляють єретики. У догматичній частині полеміст звертає увагу православних на ту обставину, що “неосвічений простака” (православні – Н.П.) не так докучає їм, як римляни: “А ти, бідний простаку, не те, що ворога викрити, а сам себе захистити не можеш, якщо тебе вважають простаком руським, бидлом дурним, неуком” [11]. А далі говориться про антихриста. Автор наперед зазначає, що увесь захист папи не є його самостійною працею, оскільки тут використані “Казання про антихриста”, видані римлянами, тобто казання відомого перекладача Біблії на польську мову Якуба Вуйка. Потій дозволяє собі дотримуватися позиції Вуйка, не перевантажуючи себе власними міркуваннями, а лише порівнює слова Святого Письма із свідченнями отців, що наводяться у казанні Якуба Вуйка “Про антихриста”. Зробивши огляд усіх джерел на захист папи, що не він є антихристом, Потій, знову дотримуючись позиції Вуйка, виводить образ справжнього антихриста, доводить, що протестанти є його попередниками і слугами. До речі, цей образ неодноразово обігрувався в полемічній прозі (Стефан Зизаній, Іван Вишенський, Мотовило, Христофор Філалет та ін.).

Хоча значна частина тексту “Унії” базується на творі Белларміна та казанні Якуба Вуйка “Про антихриста”, однак тут не обійшлося без стилістичної вправності Іпатія Потія, що характеризується жвавою оповіддю, абсолютно не регламентованою етикетом щодо опонента. Тут використовується епістолярна техніка, яка пізніше буде культивуватися у його листах. Своїм твором “Унія” Іпатій Потій зробив вагомий внесок у полемічну прозу, задекларував себе провідним організатором та речником церковної унії.

Отже, як бачимо, літературна особистість Потія в науковій літературі традиційно асоціюється виключно з “політико-публіцистичним” началом. Проте він, за неписаними правилами тодішньої літературної конвенціональності, усе ж таки не міг опублікувати твір, написаний в суто політичному ключі. Літературний етикет вимагав, аби на першому плані тут були теологічні проблеми. Врешті-решт, Потій цьому етикетові корився, і, якщо його власна теологічна вченість видавалася йому недостатньою, позиції свого співавтора вповні визнавав за свої власні. Спостерігається і новаторське використання біблійного тексту, цитати з якого переважно перефразовуються без вказівки на першоджерела.

Явно згуртував сили уніатського руху й підняв авторитет автора, який невдовзі обійме Київську митрополію, “Антиризис”. Це один з найбільших творів Іпатія Потія, в якому дуже виразно простежується його стильова манера. Ним доповнюється полемічний ланцюг, з одного боку, апологетики, з іншого – заперечень унії: Петро Скарга (“Синод Брестський”) – Христофор Філалет “Апокрисис” – Іпатій Потій “Антиризис”. Твір складається з типових для апології посвяти Леву Сапізі, передмови до читача, детального розбору “Апокрисису” Христофора Філарета, що написаний в Острозі, і відповідей йому. Полеміка із опонентом ведеться методом виписок з “Апокрисису” тез, на які подається відповідь у формі “отказу”, який бере з автентичного джерела чи у своїй інтерпретації. Іпатій Потій звертається до з’ясування проблеми унії, устрою римської церкви, критики східної церкви, тобто заперечує основні тези Христофора Філарета, вдаючись до використання своїх стильових форм. Полеміст по-новаторськи підходить до використання цитат з Біблії, які переважно перефразовуються, не вказуються точні місця посилань. Теологічні роздуми часто переплітаються з розмовною манерою, що проявляється в некоректному звертанні до Христофора Філарета. Наприклад: “Гамуйся, для Бога, пане Филяплете!... набрехавшись, азами охрापели! Помени на оную прыказку: “собака брешет, а ветер несет”. Але и я на блазнам походил, же ся так долго в реч удаю з шале ним хлопом, который, подобно маслоку опившись, леда што бредит!” [12]. Неабияка функція у пожвавленні оповіді “Антиризиса”

належить досить широму використанню для творення образу опонента народних приказок, порівнянь: “Філялет, яко шершень, цветки свое выбирал”, “Філялет и тут показал штучку свою... яко Заец перед собаками тропил, след тераючи”.

Сьогоднішне осмислення творчості Іпатія Потія дещо заперечує тезу Франка, бо засвідчує, що полеміст належав до чи не найекспресивніших полемістів свого часу і з неабияким бажанням залучав до своїх творів і гумор, і іронію, і сарказм, і не зовсім пристойну лексику. Це засвідчує і його “Антиризис” та “Опись на листь няякого Клірика Острозького бузьименного”, де з їдкою іронією дошкулюється опоненту у негідному веденні полеміки: “Слыш, человече добрый хтожь кольвекь! Бо ижесь мошкарном лице свое закрыль, трудно тебе познати. И если умысльеие для того имя свое затаиль, жебысь тымь смелей ляяль...” [13].

Його “Лист до князя Костянтина Острозького” був вже не першим закликком уніатів до князя пристати на унію. Іпатій Потій ще раз хотів листовно переконати князя у цьому, оскільки після берестейського собору хотів бачити серед своїх одностудців князя, а також позбавити православних потужної підтримки в особі заможного і впливового можновладця. Це і послужило причиною появи листа, що датувався 3 червня 1598 року, в якому відчувається інтонація проповіді з її теологічно-інтелегібельним простором. Це визначає й характер наративного коду у ньому. Потій тут католицький апологет, оборонець віри, який прагне довести своєму православному адресатові правоту своєї доктрини. Тому лист виходить за формальні межі епістолярного жанру і сягає герменевтичного тлумачення Святого Письма. Після звичних ритуальних формул він переконує адресата змінити свої погляди на унію, яку далі трактує безпосереднім результатом божої прихильності: “Благодатию Бога Вседержителя и преизволениемъ Его светым, безъ Которого воли ничто человеку невозможно, сталосе соединение межи церковью Греческою и Рымскою въ папстве его королевское милости папа нашего милостивого” [14].

Полеміст численними прикладами із сучасного йому життя доводить, що “Грекове з Рымляны” спільно чинять службу Божу і в “Крете”, і в “Цесалонії” (Криті та Фессалонії). Він подає розгорнуту оповідь про те, що “в день святого Арьсенія, епископа Греческого града Корцыры, которого тело лежить в костеле Латиньскомъ катедральномъ арьцыбискупства Корцырьского, там заводы на празникъ его вси священники Греческие и людъ посполитый сходиться звыкли, и в томъ же костеле литургию светую по Греческую на престоле Латиньскомъ отправуютъ” [15]. Поряд з іншими прикладами згадується й рішення Флорентійського собору про приєднання візантійської церкви до Риму як поновлення

“єдності” минулих століть. Не обходить увагою Потій й тієї “вольности духовенству и церквамъ нашимъ”, за яку дякує королеві, розраховуючи на те, що лояльний до влади магнат Костянтин Острозький, при всій симпатії до православ’я, не міг не схилитись перед авторитетом короля.

Напевно, що всі ці культурно-політичні моменти потрібні авторові лише як підґрунтя для розгортання богословсько-гомлетичної ідеї. Адже основна складність ситуації для Патія-письменника полягала в тому, аби екзегетичним методом довести, що унія сталася саме з волі Бога, оскільки у св. Письмі, зрозуміло, про унію нічого безпосередньо не сказано. Тому переконати адресата, такого ж християнина, як і автор листа, можна лише способом інтерпретації Біблії. Як справжній майстер гомлетики, Потій використовує сучасний життєвий матеріал лише як підготовчу ілюстрацію до теологічної моделі. Тому сухо-інформативна тональність раптом змінюється на натхненно-екстатичну. Автор, виключаючи принагідно й реєстр поетичного слова, переходить до цитат зі Старого та Нового Завітів і до св. Передання, використовуючи ауру імені Володимира Хрестителя, аби докорити князеві Костянтину за підтримку “сцьзмы”: “О презацное княжа! Леторосли благочестивая великого Володимира, крестившего Рискую землю! Изали того жалуешь, же ся хитрости дьявольские открыли, и дела его проклятые сцьзмы разорили и в ни-во-што СЕ обернули?! (Иосей, 1). Того ли жалуешь, ижъ, по пророку Иосиеви, “собралися сынове Июдины и сынове Израилевы вокупе и поставили себе власть едину”, а по божественному Иоану, “сталася едина овчарня и единъ пастырь”?! Того ли ваша княжатская милость жалуешь, (Псал.1) ижъ древа одного красного, насажденънаго над водами текущими, ветвие нѣкогда отсеченное, тепер знову вщепени будучи, листве зеленое и овощ солодкий будетъ родити?!” [16].

Далі система доказів Потія вже послідовно розгортається в річищі прикладів з Писання. Жива поетична образність (“листви зеленое и овощ солодкий”) поволі поступається церковнослов’янській стилістиці, яка мусить додатково вплинути на православного адресата: “яко въ единомъ прекрасномъ теле красные уды сложены, мощные и живые будучи, сполне себе помогали, подъ единою головою Хрыстомъ Господемъ, найвышымъ архиереем и правдивымъ Аарономъ, от Него же всякая сила и роса благословенная на насъ истекаетъ, живучи воинство вали и благоухания обильного Сионъ гору светую, то есть домъ Божий, церковь католическую, наполнили и развеселили; абы на насъ слова Павла светого слушке стегалися, (2 Кор., 2) “яко Христу благоухание семы Богови”, и такъ по томъ, рососо небесное благодати покроплены, вечного живота щасливе доступили, (Псал. 132) “яко ту заповеда Господь”, то есть в въ церкви

(Своїй) правдивой (и единой), а не во многих (о которой единой Саломонъ в Песнях именем Христовимъ мовить: “едина есть голубица моя”, которую преобразоваль единъ ковчегъ Ноевъ, и едина сень свидетельства, которую сооружиль былъ Моисей...” [17].

Ця градація біблійних образів у свою чергу є постаментом для розгорнутого докору князеві Острозькому, який, проте, починається з компліменту: “О христоробивое и пресветлое княже!” Потій переходить до “особистого моменту”, нагадуючи, що саме з волі князя Костянтина став єпископом; він відкидає будь-які звинувачення на свою адресу, що ніби він їхав до Риму без рішення церковного синоду, не потребувавши натякнути, що має чимало власноручних листів від князя, які доводять його чистоту й можуть бути надруковані. Це є промовистою деталлю літературного етикету епохи Ренесансу.

Проте плин на рації Потія спрямовано не на те, аби дошкулити адресатові. Він прагне, у дусі завітів “Риторики” Аристотеля, передусім переконати його. Заключна частина листа містить численні й уже суто практичні пропозиції щодо церковного миру, аналіз реалій політичного життя “Русі”, критику невігластва опонентів, хоча лейтмотивом тут проходять згадування про “Христа миротворца”, про милосердного Пана Бога, згадки про старозавітних пророків, цитати з апостольських послань.

Князь Острозький сам не відповів на цей лист, а доручив підготувати відповідь одному з активних діячів Острозького гуртка Клірику Острозькому. Іпатій Потій на це відредагував одразу. Образа на князя за нехтування його особою та іронічне ставлення до автора вже були означені у назві “Опис на лист ніякого Клирика Острозького безыменного, который писал до владыки Володымерского и Берестейского”. Згадка у “Отписі” “Антиризиса” засвідчує, що часом його написання можна вважати кінець 1599 року. Іпатій Потій і у цьому листі не полишав надії, що переконає у прихильності князя до унії. Однак він більше захопився відповіддю Клірикові Острозькому на його звинувачення, глузує з нього, що той невірно зрозумів його листа князеві, повчає його, щоб він доречніше підбирав приклади для аргументації, дорікає за ймовірне використання протестантських джерел та використання Кліриком богословських джерел, не забуває принизити його за незнання і навіть за обширне використання цитат при тлумаченні загальновідомих речей. Він, наприклад, здивований, що Клірик зібрав безліч цитат, щоб доказати, що Христос заснував церкву в Сіоні, про його походження. Трактуючи на свій лад новозавітну історію, Іпатій Потій підводить свого адресата до того, що виділяє серед усіх апостолів лише Петра, який отримав постійну владу і став покровителем Римської церкви. Полеміст, дошкуляючи лайливими виразами

Клірику, намагається стримувати себе у висловах на адресу київського воєводи, який не мав бажання з ним безпосередньо мати розмову. Є підстави здогадуватись, що одночасно із цим посланням Клірику Іпатій Потій направив ще один лист князю, в якому уклінно просив у нього порозумітись, доводив, що владики нічого не порушили унією у православній церкві, а тільки визнали зверхність папи Римського, що приведе до кращого порядку у церкві. Цей лист, на жаль, не зберігся.

Відповіді на листи Іпатія Потія за дорученням князя Острозького писав Клірик. Його “Опис на листь БозѢ велебного Отца Ипатія” (1598) та “На другий лист волелюбного Отця Ипатія” засвідчили також неабияку полемічну вправність. Перший “Опис...” складається із трьох частин: “До чительника”, “Передмова листу до отца епископа”, “Лист”. Доповненням до них є “История о листрикийском соборе”. У передмові автор, як і його попередники, виправдовується, що береться за справу, яку годилось би залишити старшим і досвідченішим, використовуючи при цьому традиційні в українській агіографії та ораторській прозі з часів Київської Русі самопринижуючі формули. Такий реверанс, звісно, був введений у текст, щоб заінтригувати читача тим, що він готовий вступити у діалог із великим католицьким полемістом Іпатієм Потієм. Але називає його “хитрим лисом”, який в очах автора прилещується до князя з “новоутвореною згодою”, скрупульозно підбирає чимало біблійних афоризмів. Вдається до ефектного зіставлення фактів з біблійної історії та реалій тодішнього життя. З цього випливає його висновок про неможливість згоди між грецьким та латинським духовенством. Для творення образу опонента автор звертається, за традицією полемічної прози, до біблійних аналогій: згадує Адама, що спокусився та втратив рай, Іуду. Своєрідним психологічним прийомом є у листі нагадування найнегативніших епізодів з життя опонента, хоча не зловживає сатиричним висміюванням адресата. Його більше захоплюють ліричні відступи, що вкладаються в монолог персоніфікованого образу церкви, та роздуми на вічні філософські теми, зокрема любов: “Любов, згоду всѣяя, любов и ножати хочет. Любовь бовѣм покрывает, мнозство грѣхов, любов пророки ражаєт, любов мучеников, умоупяєт любов ест источник або жродло огня...” [18].

За допомогою вправного нанизування у тексті численних біблійних цитат автор заперечує положення Іпатія Потія про ті чи інші богословські проблеми. Він запитує, чому Потій так сміливо і безпечно “замилує очі” та прагне перед усім світом “поцукрувати” унію: “Погляди ж тепер оком ѡ послухай слухом: чоґо есте своєю, плачу и рыданію годною, згодою наробили? Не ест той град, не ест

место, где бы есте плачу и рыданія, стогнанія воля и слез отеческія богоприданн्या веры людей и душ не наповнили!” [19].

Клірик не завжди дбає про канони епістолярного жанру, а пише, довіряючи власному смаку. В “Отписі” переважає осудлива інтонація: “...Повапнили родичов з д’їтми поятрили брата з братом, побудили одного против другому, розпорошили братерство...” [20]. Деякі вчені вбачали у творі елементи памфлету. Наприклад, Л.Махновець зазначає: “Отпис” Клірика Потієві – це один з найстриманіших творів серед усіх писань, що поспішно вилітали з-під пристрасних пер у розгойдані роки кінця XVI ст. В творі ми зустрічаємося і з нетрадиційним явищем тогочасної літератури – свідомим прагненням автора до краси поетичного образу, художнього слова... Час від часу автор підноситься до високого пафосу в дуі біблійних пророків, щоб висловити своє горе і обурення...” [21].

Пародіюючи стиль Клірика, І.Потій безжально називає його “жаком” (персонаж європейської комедії), “хлопчиськом”, що “подобно, жесть з якого казанья недоученого, альбо чужим розумом справуючися и позичаючи у людей, чога во лбе не доставало, так’ї великую обору збудував еси, иж заледве докон’чил еси тое вежи Бабелон’ское, и то ледаяко” [22]. Тут можна зауважити, що І. Потій чи не вперше в нашій літературі вдався до характеристики чужого стилю. Л. Крєвза був ще зневажливішим, назвавши Клірика “глухим дяком”. Не без підстав і Кирило Студинський зауважив, що „се оповідане, робило між православними велике вражїне і було успішним середником в боротьбі проти унії. На се оповідане покликували часто православні полемісти, хоть вже в р. 1598 дав на нього Потій коротку, але влучну відповідь в “Отписі Клирикові Острозькому” [23].

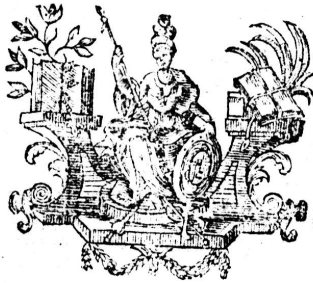
Позиція Клірика Острозького тільки на перший погляд може видатися позицією “дурного дяка”, який, мішаючи невігластво з нахабством, утверджує безпеліяційність власного твердження. Вона зовсім не наївна: істина тут полягає в змісті основ християнства. У другому “Отписі” Клірик Острозький також проявив себе великим естетом слова. Однак більше намагається використовувати ретроспекції, вдаватися до аналізу подій, в чому проявляється багатогранність його стильової манери. Композиційне вирішення твору не переходить межі полемічного канону. Його складовими є звернення до “чительника ласкового” та шести розділів, в яких інтерпретуються переважно проблеми, підняті у першому “Отписі”. Тут також відчувається стриманість, врівноваженість, відсутня будь-яка іронія, переважають докори. Автор стає у позу пророка, починаючи твір різними сентенціями, якими намагається переконати опонента, про важливість сталості у вірі.

Клірик вдається до аргументації своїх суджень посиланнями на авторитетних церковних авторів, чимало цитує їх, що певною мірою обтяжує текст. З великим натхненням і полемічною майстерністю виведений вкінці “Опису” також і образ матері, монолог-плач якої переходить межі прози та символізує очищення душі слізьми після каюття. При цьому епістолярна форма руйнується і твір стає поетичним посланням у прозі. Запитально-окличні речення, що переважають тут, багатоасоціативні метафори, уособлення справляють неабияке емоційне враження. Другим риторичним засобом, який зустрічається і в інших місцях тексту та використаний Кліриком і у першому “Отписі”, є нагнітання в реченнях однозначних слів, які утворюють своєрідну синонімічну градацію, створюють у читача відповідну уяву про образ убогої матері, а розпачливий епічно-голосільний монолог співзвучний із “Плачем Богородиці”, який зустрічається у Кирила Турівського, Григорія Цамблака та фольклорі (думах). У Клірика Острозького, як і у Мелетія Смотрицького, плач, “воляння” передбачали надію на те, щоб бути почутим, викликати почуття вини і зобов’язати адресата до реального втілення вимог, проголошених у ньому.

Отже, Іпатій Потій, активно спілкуючись через полемічні писання та епістолярій з острозькими апологетами православ’я, виступає прихильником мудрого компромісу, мирного погодження крайностей унійних проблем. А його літературна майстерність потверджує у думці про вміння „балансувати” між „своїми” та „чужими”.

1. Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 300 – 302.
2. Франко І. Життя й літературна діяльність Іпатія Потія // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Т. 39. – К., 1983. – С. 508.
3. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1980 р. // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Т. 41. – К., 1984. – С. 237.
4. Франко І. Історія української літератури. Часть 1. Від початків українського письменства до І.Котляревського // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Т. 40. – К., 1983. – С. 229.
5. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1980 р. // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Т. 41. – К., 1984. – С. 237.
6. Там само.
7. Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до І.Котляревського // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Т. 40. – К., 1983. – С. 229.
8. Франко І. Життя й діяльність Іпатія Потія // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Т. 39. – К., 1983. – С. 510.
9. Потій Іпатій. Унія греків з костьолом римським 1595 року // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: У 2 ч. – Ч. 2. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 102.
10. Там само. – С. 104 – 105.

11. Там само. – С. 120.
12. Потій І. Антиризись или Апологія противь Христофора Филалета // Памятники полемической литературы. – Кн. III. – СПб, 1903. – С. 945.
13. Потій І. Антиризись или Апологія противь Христофора Филалета // Памятники полемической литературы. – Кн. III. – СПб, 1903. – С. 503.
14. Патій Іпотій. Лист до князя Костянтина Костянтиновича Острозького від 3 червня 1598 року // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: У 2 ч. – Ч. 2. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 133.
15. Там само. – С. 135.
16. Там само. – С. 135.
17. Там само. – С. 136.
18. Українська література XIV – XVI ст. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 263.
19. Острозький Клірик. Отпис... // Українська література XIV – XVI ст. – К.: Наукова думка, 1988. – 261 с.
20. Там само. – С. 260.
21. Махновець Л. Сатира і гумор української прози XVI – XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 290 – 291.
22. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: У 2 ч. – Ч. 2. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 150.
23. Студинський К. Полемічне письменство в р. 1608 // ЗНТШ, 1911. – Т. CIV. – С. 6.

W₂